

O‘QUVCHILAR NUTQINI O‘STIRISHDA MATN YARATISH METODINING O‘RNI

Doniyorova Mohinur

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti o‘zbek tili va adabiyoti fakulteti 2-kurs
magistranti

Annotatsiya

O‘qituvchi oldidagi eng muhim vazifalardan biri bu – o‘quvchilar savodxonligi va so‘zlashuv nutqini o‘stirishdan iborat bo‘lib, ushbu maqola aynan nutq o‘stirishda muhim omil bo‘lgan matn yaratish haqida ma‘lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: nutq va uni o‘stirish, metod va usullar, matn yaratish, so‘z boyligini oshirish.

O‘quvchilarda nutq va uni o‘stirish har doim dolzarb mavzu bo‘lgan. Nutq kishi faoliyatining turi til vositalari (so‘z,so‘z birikmasi,gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o‘zaro aloqa va xabar funksiyasini, o‘zaro fikrni his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga ta’sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishining aktiv faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. O‘quvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli ta’lim olish qurolidir.

Nutq o‘stirish nima? Agar o‘quvchi uchun uning tildan bajargan ishlari ko‘zda tutilsa, nutq o‘stirish deganda tilni har tomonlama (talaffuzi, lug‘ati, sintaktik qurulishi, bog‘lanishli nutqni) aktiv amaliy o‘zlashtirish tushuniladi. Agar o‘qituvchi nazarda tutilsa, nutq o‘stirish deganda, o‘quvchilar tilning talaffuzi, lug‘ati, sintaktik qurulishi va bog‘lanishli nutqni aktiv egallashlariga yordam beradigan metod va usullarni qo‘llash tushuniladi. O‘quvchilarning nutqni o‘stirish, asosan, ona tili va adabiyot darslarida amalga oshiriladi. Xususan, Ona tili ta’limida o‘quvchilarning kommunikativ savodxonligini ta’minlash, so‘z boyligini oshirish, nutqiy faoliyatini shakllantirish, o‘quvchining muomala-muloqot san’atidan xabardor

qilish, turli mazmun shakllardagi munshaot matnlari, badiiy ramziy matnlar ustida ijodiy ishlash, egallangan BKMLar asosida kichik matnlar, monolog va dialoglar tuzish orqali o‘quvchini mustaqil matn yaratishga o‘rgatish kabi ijobiy o‘quv motivlarini hosil qilishdan iborat bo‘lib, u ona tili ta’limi samaradorligini oshirishning eng muhim va zarur omillardan biri sanaladi. Zero, mustaqil yaratilgan matn o‘quvchi tafakkuri, intellektual qobiliyatining voqealanishi, tugal bir mazmunning o‘quvchi tomonidan kashf etilishi, yuzaga chiqishidir.

Matnlar o‘zining qator xususiyatlari bilan bir-biridan farq qiladi. O‘quvchi matn ustida ishlar ekan turli murakkablik, qiyinchiliklarga duch keladi, muommoli vaziyatdan chiqish, uning yechimlarini topish yo‘llarini qidiradi. Matn ustida ishlash faoliyati faqat darslikda berilganlari bilan chegaralanib qolmasdan, ilmiy va badiiy adabiyot, davriy matbuotdan tanlab olingan matnlar, audio-videolavhalar ustida ishlash ham o‘quvchilar uchun qiziqarli va zavqli bo‘lishi tabiiy.

Tabiiyki, ijtimoiy jamiyatda yashovchi har bir shaxs yoshligidanoq o‘zaro muloqot, muloqot jarayonida fikrlash va fikr ifodalash zaruriyatini chuqur his qiladi. Insonning ma’naviy hayoti mazmunini tashkil etuvchi asosiy manba – nutqiy muloqot hisoblansa, insoniyat erishgan taraqqiyot, madaniy merosni keying avlodlarga yaxlit holda yetkazishning eng ishonchli yo‘li – ijodiy tafakkur mahsulini yozma ifodalash – mustaqil matn yaratish malakasini egallashdir. Bunday malakaga ega bo‘lishning birinchi sharti – o‘quvchilarni tayyor matn ustida ishlashga o‘rgatish, matn tarkibida mavjud bo‘lgan mantiqiy va uslubiy nuqsonlarni qiyinchiliksiz aniqlash va bartaraf etish, matn mazmuni, shakli va uslubini turfa yo‘nalishda qayta ishlash, ixchamlash, kengaytirish, matn tilini boyitish (epigraf, sitata, ibora va tasviriy vosita, maqol, hikmatli so‘zlar kiritish) ko‘nikmalarini shakllantirish, matnni tahlil qilish va tahrir qilish yo‘llarini o‘rganishga yo‘naltirishdir. Grammatik shakllarni o‘rganishdan maqsad – o‘rganilayotgan lisoniy qonuniyatni nutq tarkibida tahlil qilishni nazarda tutadi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarida mustaqil matn yaratish ko‘nikmalarining shakllanishida topshiriqli mashqlar tizimida foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday topshiriqlar o‘quv maqsadiga ko‘ra 2 turga bo‘linadi:

1. Ta’limiy mashqlar.
2. Nazorat mashqlari.

Bajarilish o‘rniga ko‘ra sinf ishlari va uyishlari farqlanadi.

Fikr ifodalash shakliga ko‘ra og‘zaki va yozma, analitik, analitik sintetik va sintetik mashqlar uchraydi.

Bog‘lanishli nutqni rivojlantirishga qaratilgan mashqlardagi topshiriqlar tayyor va yaratilajak matnlar ustida olib boriladigan o‘quv faoliyatini o‘z ichiga oladi. Shuningdek, “Ona tili ta’limi mazmuni” o‘quv-metodik qo‘llanmasi mualliflari H. Ne’matov, A. G‘ulomovlar o‘quvchilarni ijodiy yozma ish – matn ustida ishlashga o‘rgatishda egallangan bilimlarni quyidagi ko‘nikma va malakalar bilan mustahkamlashni tavsiya qiladilar:

-“Ijodiy yozma ish” (matn) tushunchasi: rasm asosida hikoya, manzara tasviri, shaxs, hayvon, narsa – buyum, voqea – hodisa tasviri;

-o‘quvchi (muallif) va borliq; yozma ishning maqsadi; yozma ish – o‘quvchining (muallifning) o‘zligi;

- yozma ishga mavzu tanlash; uni tayyorlash; ayni bir narsa (buyum, manzara, voqea - hodisa) hamda turli mavzuda matn yaratish;

-yozma ish mazmunining mavzu va uning nomlanishi bilan uyg‘unligini ta’minlash;

-berilgan mavzu, erkin mavzu ustida ishlash;

-mavzuni yoritish uchun zarur material: o‘quvchining bilimlari, kuzatishlari, taassurotlari, mushohadalari, qiyos va o‘xshatishlari, hukm va xulosalari;

-yozma ishning rejasi, unga qo‘yilgan asosiy talablari; tor reja, keng reja;

-manzilgohni yozish;

-mavzuni yoritishda mazmun izchilligi; “xat boshi” tushunchasi; yozma ish ustida qayta ishlash; uyadosh, ma’nodosh, shakldosh, zid ma’noli so‘zlardan foydalanish;

-matnning uslubi (gap qurilishi), imlosi va tanish belgilari ustida ishlash;

-ishni oqqa ko‘chirish;

-xatolar ustida ishlash.

Demak, matn ustida ishlash, matnni tahrir qilish mashg‘ulotlari, o‘quvchilarda matn yaratish ko‘nikmalarini shakllantirishni kafolatlaydi. Ayni damda o‘zbek

tilshunosligi o‘zining yangi bosqichiga qadam qo‘ymoqda. Davr fanimiz oldiga milliy til va milliy ma’naviyat mushtarakligi masalasiga daxldor yangidan yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Shu ma’noda, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev: “Dunyodag qadimiy va boy tillardan biri bo‘lgan o‘zbek tili xalqimiz uchun milliy o‘zligimiz va mustaqil davlatchilik timsoli, bebaho ma’naviy boylik, buyuk qadriyatdir. Kimda-kim o‘zbek tilining bor latofatini, jozibasini va ta’sir kuchini, cheksiz imkoniyatlarini his qilmoqchi bo‘lsa, munis onalarimizning allalarini, ming yillik dostonlarimizni, o‘lmas maqomlarimizni eshitsin, baxshi va hofizlarimizning sehrli qo‘shiqlariga quloq tutsin, - deya tilning milliy ma’naviyat yuksalishidagi roliga alohida e’tibor qaratdi. Shuning uchun ham ta’lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarni o‘quv jarayoniga joriy etish dolzarb masala qilib belgilandi. Darsda didaktik o‘yinlardan foydalanish ilg‘or pedagogik texnologiya usullaridan hisoblanadi.

O‘quvchilarning ko‘nikma va malaka me‘yorini quyidagicha belgilash mumkin: **O‘qiganda –10 % , Eshitganda – 20%, Ko‘rganda – 30% , Eshitib , ko‘rganda – 50%, Muhokama , bahs-munozara – 70% , Shaxsan o‘zi bajarganda – 80%, Sinfdozlari bilan bajarganda – 90%**

Shu o‘rinda, Xitoy xalq maqolini keltirishni lozim deb bilaman: “Menga gapirsang esdan chiqaraman , menga ko‘rsatsang, eslab qolishim mumkin , menga o‘zimga ishlashga imkoniyat ber , shunda bu batamom meniki bo‘lib qoladi”.

O‘zbek tili darslarida qo‘llanilgan har bir metod o‘quvchining ijodiy fikrlashini, nutqini o‘stirishga xizmat qilishi kerak. Chunki mustaqil fikrlay oladigan o‘z nutqini ravon bayon qila oladigan shaxs jamiyatimizning barkamol shaxsi bo‘lib yetishishiga also shubha yo‘q.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.Mirziyoyev:”O‘zbek tili xalqimiz uchun milliy o‘zligimiz”
2. Nutq turlari.O‘qituvchi nutqiga qo‘yiladigan talablar 16-dekabr.2020yil
3. O‘quvchilarning matn yaratish va matn ustida ishlashlari 1-yanvar 2022yil
4. Maktab darsliklari
5. <http://ziyonet.uz>